

МІФОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ПОВІСТІ «КОРОВА ЧАСУ, АБО НОВІ ПРИГОДИ ВУЖА ОНИСЬКА» ОЛЕКСАНДРА ДЕРМАНСЬКОГО

У статті на прикладі повісті «Корова часу, або Нові пригоди вужа Ониська» Олександра Дерманського окреслено доміанти формування національної ідентичності реципієнтів через систему національно-психічних констант, акцентовано на важливості наповненості творів для дітей складовими національної культури. Аналіз показав, що в повісті О. Дерманського формантами національної ідентифікації виступають персонажі-тварини, котрі проживають в обмеженому просторі українського локусу: на городі. Мандрівка в часі дає можливість повернути забуті в наш час складові культури. З'ясовано роль алюзії на образному, сюжетному рівнях. Визначено специфіку жанру твору, невідповідність авторського маркування його як пригодницької повісті. За жанровими ознаками твір належить до казкової повісті.

Ключові слова: алюзія, жанр, казка, традиції, онім.

В статье на примере повести «Корова времени, или Новые приключения ужа Ониська» А. Дерманского очерчено доминанты формирования национальной идентичности реципиентов через систему национально-психологических констант, акцентировано на важности наполнения произведений для детей составляющими национальной культуры. Анализ показал, что в повести А. Дерманского формантами национальной идентификации выступают персонажи-животные, которые проживают в ограниченном пространстве украинского локуса: на огороде. Путешествие во времени дает возможность вернуть забытые в наше время составляющие культуры. Выяснено роль аллюзий на образном и сюжетном уровнях. Определено специфику жанра произведения, несоответствие авторской маркировки его как приключенческой повести. По жанровым характеристикам произведение относится к сказочной повести.

Ключевые слова: аллюзия, жанр, сказка, традиции, оним.

In the article the dominants of the formation of recipients' national identity through the system of national-psychological constants on the basis of the story «The cow of time, or New adventures of a snake Onisko» by A. Dermansky is outlined with additional attention paid to the importance of filling of works for children with the components of national culture. The analysis has shown that in A. Dermansky's story the formants of national identification are represented by characters-animals who live in the limited space of Ukrainian locus: a vegetable garden. The trip in time gives the chance to return the components of cultures forgotten nowadays. The role of hints at figurative and subject levels is defined. The specificity of the work genre is stated and the discrepancy of its author's definition of the story as an adventure story is pointed out. According to the genre characteristics the work is a fairy tale.

Key words: a hint, a genre, a fairy tale, traditions, it.

У пострадянський період для українського суспільства вагомим стала проблема формування й визначення національної ідентичності. Зумовлена вона була специфікою розвитку й побутування української культури й літератури, зокрема в умовах тоталітарної системи, котра орієнтувала суспільство на уніфікацію національних цінностей, їх підміну кліше ідеологічного гатунку. В україн-

ському культурному просторі існувало протистояння двох художніх світів: нав'язуваного владою світу забуття «якого роду-племіні» й опозиційному йому світу пракультури, національної пам'яті. Особливо напруженим було протистояння у творах, адресованих дітям, оскільки формування свідомості майбутнього громадянина країни відбувається переважно під впливом феноменів

художньої літератури. Як відзначив сучасний науковець В. Головка, «ідентичність – це результат боротьби за цілісність свідомості» [1, с. 24], яка досягається гармонійним розвитком особистості в соціумі.

Властивістю літератури є відбиття існування людини у взаємодії її з оточуючим середовищем, що зумовлює окреслення у часопросторі тексту національного середовища. Під впливом топосів рідної землі, символів, фольклорних засобів образності, образів-концептів тощо формується власне ототожнення читача з певним етносом. Найбільш вагомим в окресленні домінант національної ідентичності є внесок англійського вченого Е. Сміта, який відзначив, що людська особистість становить собою складну систему різноманітних ідентичностей. Перше й головне місце серед них, на думку дослідника, посідає національна ідентичність, оскільки «колективна культурна ідентичність відображає не тільки однорідність елементів протягом життя багатьох поколінь, а й чуття неперервності в низки послідовних поколінь даної культурної одиниці населення, спільну пам'ять про давні події й періоди в історії цієї одиниці, а також властиві кожному поколінню уявлення про колективну долю цієї одиниці та її культуру. Тож зміни культурної ідентичності пов'язані зі ступенем травматичної дії зовнішніх причин, що порушують головні особливості елементів культури, які створюють чуття неперервності, спільну пам'ять та уявлення про колективну долю даної культурної одиниці населення» [9, с. 35]. Радянська наука намагалася ігнорувати національну специфіку літератури, зводячи інтерпретацію творів до критеріїв партійності й народності. Проте саме «національна специфіка літератури зумовлена різними факторами і має різні форми вияву, основними з яких є мова, адресат, принципова народність, національна сутність, само бутність і самодостатність, предмет, національна ідентичність як ідентичність культурна, національно-духовна ідентифікація та національно-духовна диференціація» [4, с. 123].

Метою розвідки є на прикладі повісті «Корова часу, або Нові пригоди вужа Ониська» Олександра Дерманського окреслити домінанти формування національної ідентичності реципієнтів через систему національно-психічних констант, концептів, традицій, онімів тощо; з'ясувати роль алюзій на образному, сюжетному рівнях; визначити специфіку жанру твору.

У формуванні національної свідомості дитини важливу роль відіграє фольклор. Традиційно фольклорними жанрами, орієнтованими на дитячого читача, вважають казки, легенди, міфи, примовки, коліскові, утішки, рольові ігри й т.п. Вони несуть інформацію про культуру, уявлення, моральні принципи етносу. Постає цей процес у вигляді моделі, окресленої в дослідженні Я. Левчук: «Немовля отримує у спадок цю модель світу, яка стає стрижнем для формування його власної моделі

світобудови і водночас стає ознакою належності дитини до певної культурної спільноти. Дитина спочатку пасивно входить у таку систему координат даної культури, а згодом поетапно освоює задану модель світу та формує власне культурно-психологічне середовище, підвладне її потребам. Спершу відбувається локалізація дитячого простору дорослими (колискові), далі співвіднесення себе і світу через поєднання тактильних, слухових і зорових вражень (пестушки, потішки, забавлянки), згодом класифікація основних складників міфологічного простору і, врешті, диференційна рецепція світоглядних моделей дорослих у дитячому фольклорі (небилиці, пародії на молитви, прозивалки)» [6, с. 7].

Названі складові представлені в текстовій площині художнього простору повісті «Корова часу, або Нові пригоди вужа Ониська» Олександра Дерманського. Події у творі розгортаються в чітко окресленому українському топосі, на городі й у хліву. Город представлений образами-концептами: соняшник, картопля, морква, цибуля, шипшина. Традиційним є й опис хліва: «Черешня лежала коло свого жолоба, кругом неї скупчилися всі мешканці хліва: кури, гуси, дві вівці з бараном, двоє кабанів і купка кролів» [3, с. 35]. Комічний ефект досягається алюзією на кліматичні катаклізми останніх років: страшна спека, яка час від часу змінюється зливами й відповідно – повеннями. Ірраціональна складова сюжету базується на переміщеннях у часі за допомогою тварини-помічника: наділеної паранормальними здібностями корови Черешні через влучення блискавки в її хвоста. Героями повісті є тварини: вужик Онисько, мишка Евридика, жабка Одарочка, хробачок Кузя, колорадський жук Джек, бабуся вужиха Катастрофа, мамонт Туп-Туп, корова Черешня, кінь Гнідий. Крім традиційних героїв українських народних казок про тварин у творі представлені й екзотичні – вужі, хробачок, мамонт, колорадський жук, шаблезубі тигри, що є цілком вмотивованим. Як зазначає літературознавець О. Собоєцька, «поява різних персонажів в українських казках про тварин обумовлена тим колом представників тваринного світу, що характерний для території їх проживання. Особливістю системи образів українського тваринного епосу є наявність ряду «екзотичних» тварин: слона, черепахи, тигра, мавпи, зебри тощо» [10, с. 10]. Розширення меж інформаційного простору, поява на території України колорадських жуків пояснює уведення персонажа – колорадського жука Джека. Не випадковими є й імена героїв. Прецедентне ім'я також «дозволяє побачити (як і двійник) інваріантну основу рис персонажа, носія цього імені. ... Багатозначність літературного імені включається в процес взаємодії як з художніми умовними ситуаціями, так і з іншими літературними іменами даного твору, що призводить до багатоголосся, поліфонії смислів у рамках однієї композиції» [2, с. 84]. Вужик Онисько – дбайливий хазяїн, вірний

товариш. Жабка Одарочка презентує тип господарочки: «У жабиній оселі було ще спекотніше, ніж будь-де: в неї на кухні з рання до вечора палахкотів вогонь – у печі й на плиті. Одарочка дуже любить куховарити» [3, с. 6]. Як наголошує О. Горенко, «літературний онім найчастіше відсилає нас до нашого попереднього досвіду – історичного, побутового, літературного, міфологічного, релігійного. Характер відсилання може бути різним: від чисто інформативного до емоційно-чуттєвого, іронічного, саркастичного тощо» [2, с. 81]. Тому епізоди, де розповідається про колорадського жука Джека, наповнені гумористичним відтінком: він намагається прорити тунель до Америки, бо там його етнічна батьківщина. Бабуся носить ім'я Катастрофа цілком закономірно: її поява є передвісником лих. Тур Жуан асоціюється з відомим літературним персонажем. О. Дерманський застосовує також ефект дзеркальності імен, показуючи, що ці літературні імена побудовані за законами гармонії, акорду. Після подорожі в часі, у минулому, відбувається ім'я наречення героїв мамонтом Туп-Тупом. Джек стає Дже-Дже, Онисько – О-О, Евридика – Е-Е, Кузя – Ку-Ку, Черешня – Че-Че. Унікальність кожного імені доводиться суперечкою між мамонтом, жабкою й бабусею. Жабка бажала мати оригінальне ім'я, щоб не бути схожою на вужика, і стала Дар-Дар. Немилозвучність імені Ка-Ка ледве не провокує початок нової війни, і мамонт милостиво погоджується дати бабусі ім'я Кать-Кать.

Ключовою колізією повісті є проведення ритуалів, покликаних спочатку полегшити існування персонажів (закликання дощу), а згодом виправити скоєне (припинити зливу). Специфіка ритуалу викликання дощу вимагає чітких дій і залучення до обряду певних тварин. «Велика кількість магічних текстів, що обслуговують аграрні обряди, має захисне спрямування. У них у якості адресатів частіше за все виступають міфологічні персонажі, комахи, хробаки, птахи, тварини. Деякі з них цілком реальні істоти, котрі роблять шкоду рослинам, культивованим людиною» [11, с. 87]. Обряд виклику дощу в повісті «Корова часу, або Нові пригоди вужа Ониська» О. Дерманського залучає до участі всіх мешканців городу з обов'язковим жертвопринесенням (найулюбленіші ласощі Джека – картопляники). Дослідниця фоль-клору В. Усачова подає такі зразки обрядів виклику дощу в слов'ян: «Під час посухи вбиту жабку клали до лаптя й возили кругом села, прохаючи: «Дай Боже дощчику!» [11, с. 96]; «Щоб перервати посуху й викликати дощ, у Грод-ненській обл. (с. Гирдівка) ловили жабу й били травною, вигукуючи: «Алдай дождж!» [11, с. 119]. О. Дерманський уводить у сюжет твору українські дитячі замовляння: «Іди-ди, дощику! / Зварю тобі борщику / В зеленому горщику...»; «Моргни, моргни, моргавко! / Дам тобі огірок і пуп'янок!» [3, с. 22]; «Обмок, як вовк, / Обкис, як лис, / Обмерз, як пес, / Обліз, як

хвіст!.. / А цей дощ не такий, / А цей дощ не глухий, / Він у небо піде, / Більше вниз не впаде!..» [3, с. 131].

Спорідненість між давніми ритуалами слов'ян і замовляннями, поданими в повісті, є помітною, оскільки «релігійна ідентичність спирається на систему сакральних цінностей, символів, традицій, кодифікованих в обрядах та ритуалах. Вона прагне об'єднати в одній громаді усіх, хто визнає певний символічний код, певну систему цінностей і традицій віри та ритуалів, разом з посиланнями на позаемпіричну реальність» [1, с. 27–28]. Показовим є той факт, що про обряд викликання дощу пам'ятає лише бабуся Катастрофа, але й вона вже втратила частину знань, що передавалися в їхньому роду бабусями.

Пригоди героїв не обмежуються пошуками способу припинення дощу, вони також потрапляють у смертельну небезпеку, бо опиняються поза межами власного локусу. Подібна колізія зумовлена законами чарівної казки: «В основі структури художнього простору чарівних казок є бінарна семантична опозиція *свій / чужий*, що постає як чи не найдавніше й найважливіше протиставлення, яке стосується просторової моделі казкового світу. Опозиційна пара *свій / чужий* реалізується на різних рівнях, створюючи систему підпорядкованих їй дуальних опозицій, наприклад, *добрий / злий, близький / далекий, дім / ліс* тощо. Такі антонімічні протиставлення, взаємодіючи, взаємозамінюючись і символічно ототожнюючись, пов'язані зі створенням у казці просторової структури картини світу, яку можна сприймати як один із самобутніх варіантів міфопоетичної моделі світу» [7, с. 7]. У повісті О. Дерманського відбувається поділ світу на наш час і праісторичний, героїв протагоністів і антагоністів (шаблезубі пацюки, тигри, вужі, миші, жабки, хробачки). У ролі помічника виступає мамонт Туп-Туп, який отримує можливість виправити трагічну помилку дитинства – не втратити маму.

Привертає увагу образ бабусі-шаманки: «Шамани, мої дорогенькі, – повідомила старенька, вдягаючи дивне намисто з дрібних кісточок і черепів, – це ті, хто може спілкуватися з духами, з силами природи, такі собі трохи чарівники» [3, с. 19]. Він несе кілька функцій: інформаційну, історичну й виховну. «Будь-які образи справді приходять до нас з підсвідомості і ними підсвідомість намагається повідомити щось нашій свідомості, але ці образи закладені в підсвідоме вихованням, спільною діяльністю, спілкуванням тощо. Архетипічні образи зберігаються культурою і передаються в рамках культури або під час обмінних процесів між культурами» [5, с. 321].

Дискусійним є питання визначення жанру твору О. Дерманського «Корова часу, або Нові пригоди вужа Ониська». Автор визначає його як пригодницьку повість. Ключовими ознаками цього жанру виступають подорож, авантюра, героїчні вчинки, елементи фантастики, напружена фабула.

Вони окреслені переміщенням героїв у часі, пошуками виходу з ситуації, перебуванням на межі життя і смерті. Проте більш доречним була б жанрова дефініція «Корова часу, або Нових пригод вужа Ониська» як казкової повісті, або експансівної казки, жанрову специфіку якої визначає сучасна українська літературознавець Г. Сабат: «експансівни казки (казкові повісті) – це фантастичні сюжети з глибоким змістом, розгалуженою фабулою, багатопластовою, об'ємною композицією, подовженою часовою течією ведення оповіді. Вони функціонують за епічними законами фольклорної казки, але їх поетика набагато складніша. За будовою такі казкові нарації нагадують об'ємні тексти, оскільки складаються з окремих глав, у яких події викладаються в хронологічній послідовності, але в цю логічно зв'язну течію вводяться сюжети, що слугують прикладом для вирішення складної ситуації – робиться своєрідний екскурс назад, чим і порушується прямолінійна консеквентність розповіді» [8, с. 288–289]. Науковець наголошує на мета-жанровості казкової повісті, що й зумовлює її універсальність. Повість «Корова часу, або Нові пригоди вужа Ониська» О. Дерманського містить у собі вищеназвані ознаки. Вона має складну композицію: поділяється на розділи, сюжет у яких викладається відповідно до вимог художньої літератури для дітей – закінчується на найцікавішому місці; наявна вставна новела – розповідь мамонта Туп-Тупа; безконечник («Був собі – та й не мав собі. Сів собі, затесав собі. Дубового тесака. Положив на комин – нехай собі засиха. Гарна моя казочка?») [3, с. 26]; хронологічна послідовність викладу матеріалу; епілог. В основі сюжету лежить хронотоп подорожі, під час якої

герої проходять випробування й лише тоді отримують омріяне: «Перейдете через ліс, далі через луки, за ними – річка, а вже за річкою починається долина Тисячі сонць. Тільки вгору за течією трохи пройдете, бо вниз – Кривий каньйон буде, а там повно шаблезубих водиться» [3, с. 79].

Казковості надають також алюзії на народні казки: «А гроза геть розперезалася: блискавки так і шугали в небі, наче казкові жарптичі пера, а грім рокотав так, ніби за хмарами хтось щодуху лупив у діряву виварку» [3, с. 30]; «І в мене не гірше, наче не живіт, а оте чарівне горнятко з казки, що варить безперестанку, – докинув Джек» [3, с. 98].

Таким чином, аналіз повісті «Корова часу, або Нові пригоди вужа Ониська» О. Дерманського засвідчив наявність у текстовій площині твору первнів української культури, котрі окреслюються на підсвідомому рівні й формують національну ідентичність реципієнта. Як зауважив діаспорний науковець Павло Штепа, «творцями національної культури є виключно власна національна еліта народу... І лише та еліта, що має глибокі корені в своїм власнім народі, в його культурі, має духовну силу асимілювати первні чужих культур, гармонізувати їх із своїми національними, збагачуючи тим, а не засмічуючи свою національну» [13, с. 19].

Останнім часом в українській літературі для дітей помітною складовою стає власне національний чинник. Серед них, крім доробку О. Дерманського, варто виділити повість Олекси Росича «Отто, принц Львівський», Андрія Кокотюхи «Таємниця козацького скарбу», Ксенії Ковальської «Канікули прибульців із Салатти» тощо, що сприяє формуванню національної ідентичності підростаючого покоління українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головка В. В. Ідентичність як метафора : шлях від психології до історіографії / В. В. Головка // Український історичний журнал. – 2002. – № 3. – С. 23–33.
2. Горенко О. В. Літературний антропонім як прецедентне ім'я / О. В. Горенко // Літературознавчі студії : наукове видання. – Вип. 24. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 81–87.
3. Дерманський С. Корова часу, або Нові пригоди вужа Ониська : пригодницька повість / Сашко Дерманський. – Вінниця : Теза, 2010. – 158 с.
4. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури : навч. посіб. / [упоряд. тексту П. В. Іванишина]. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 256 с. (Серія «Альма-матер»).
5. Кувичко С. О. Специфіка розвитку архетипічних образів в сучасній ірраціональній ментальності українського соціуму / С. О. Кувичко // Гілея (науковий вісник) : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2008. – Вип. 15. – С. 319–329.
6. Левчук Я. М. Традиційний український дитячий фольклор: когнітивні можливості формування світогляду : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.07 / Левчук Ярослава Миколаївна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 17 с.
7. Олійник О. Г. Антиномія категорій «свій» / «чужий» у просторі української народної чарівної казки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Олійник Оксана Григорівна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2007. – 19 с.
8. Сабат Г. Казки Івана Франка : особливості поетики. «Коли ще звірі говорили» : [монографія] / Галина Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 364 с.
9. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
10. Собецька О. Е. Українська народна казка про тварин та індійська «Панчатантра» : порівняльний структурно-семантичний аналіз сюжетів : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.07 / Собецька Олеся Едуардівна ; НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2008. – 20 с.
11. Усачёва В. В. Магія слова і діяння в народній культурі славян / В. В. Усачева. – М. : Інститут славянознавства РАН, 2008. – 368 с.
12. Штепа П. Українець і москвин : дві протилежності : [наук.-попул. вид.] / Павло Штепа. – Дрогобич : Відродження, 2010. – 3-тє вид. – 688 с.

© Бойцун І. Є., 2011

Стаття надійшла до редколегії 30.05.11